

рика В.А. Жуковского, Ф.И. Тютчева, А.А. Фета). – Челябинск : ЧГПИ, 1982. – С. 32-67.

4. Тютчев Ф. И. Полное собрание стихотворений / Ф. И. Тютчев. Л. : Советский писатель. 1987. Цитаты из стихотворений Ф.И. Тютчева приводятся по данному сборнику. Номер стихотворения указывается в косых скобках.

5. Голованевский А. Л. Алфавитно-частотный словарь «Словаря поэзии Ф.И. Тютчева» / А. Л. Голованевский, Н. В. Атаманова // Проблемы авторской и общей лексикографии: материалы международной научной конференции / Под ред. докт. филол. наук, проф. А.Л. Голованевского, канд. филол. наук, доцента Л.Л. Шестаковой. - Брянск : РИО БГУ, 2007. – С. 223-295.

6. Магина Р. Г. «Все звуки жизни благодатной» (философская поэзия Ф.И. Тютчева) / Р. Г. Магина // Магина Р. Г. Русский философско-психологический романтизм (лирика В.А. Жуковского, Ф.И. Тютчева, А.А. Фета). – Челябинск : ЧГПИ, 1982. – С. 32-67.

7. Топоров В. Н. Заметки о поэзии Тютчева (Еще раз о связях с немецким романтизмом и шеллингианством) / В. Н. Топоров // Тютчевский сборник. Статьи о жизни и творчестве Ф.И. Тютчева. – Таллинн : Ээсти Раамат, 1990. – С. 32-107.

8. Григорьева А. Д. Слово в поэзии Тютчева / А. Д. Григорьева. – М. : Наука, 1980. – 248 с.

УДК 81'373.43

Бабій І.М.

(Тернопіль, Україна)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ ІННОВАЦІЙ В АВТОРСЬКОМУ ЛЕКСИКОНІ М.СТЕЛЬМАХА (на матеріалі романів “Хліб і сіль” та “Дума про тебе”)

Стаття присвячена розгляду характерних особливостей індивідуально-авторських інновацій-прикметників у творах М.Стельмаха. Схарактеризовано семантику прикметникових новотворів, особливості їх творення та стилістичного функціонування.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, індивідуально-авторські інновації, прикметникові інновації, окказіоналізм.

Статья посвящена рассмотрению характерных особенностей индивидуально-авторских инноваций-прилагательных в произведениях М.Стельмаха. Проанализирована семантика новообразований-прилагательных, особенности их образования и стилистического функционирования.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, индивидуально-авторские инновации, инновации-прилагательные, окказионализм.

The article deals with some characteristic features of adjective individual author's innovations, created by M.Stelmakh in his works. The semantics of adjective neologisms has been analysed; the peculiarities of their formation and stylistic functioning have been determined.

Key words: neologism, author's neologism, individual author's innovations, adjective innovation, occasionalism.

© Бабій І.М., 2012

У граматичній системі української мови прикметник належить до самостійних частин мови завдяки чітко окресленим загальнокатегорійним властивостям. Прикметники репрезентують ознаки, якості та властивості денотата. «Визначальну семантичну особливість прикметника становить те, що він виражає статичну ознаку предмета» [1: 124]. У художньому тексті прикметники є важливим зображально-виражальним засобом, наділені багатого естетикою, оскільки їм притаманні багатовекторність, різноаспектність, влучність та вичерпність характеристики означуваного.

Письменники у своїй мовній палітрі нерідко вживають оказіональні прикметники. Одним із них є відомий український письменник Михайло Стельмах, який плідно працював у царині поезії, прози, драматургії. Влучно назвав «питомі риси Стельмаха-поета, які «органічно влилися в творчість Стельмаха-прозаїка», М.Рильський: «Ці риси – любов до мови, до повнозвучного і барвистого слова, до тонкої, що інколи аж межує з вишуканістю, метафори, народність художнього мислення, глибока національна самобутність і разом з тим людська й людська широчина» [3: 4]. Цікавою й самобутньою є вся творчість М.Стельмаха, що засвідчує непересічний талант справжнього майстра художнього слова, оригінальний ідіолект письменника, багатство мовно-виражальних засобів.

Мета статті – проаналізувати семантику, дериваційну структуру та функціонування прикметників-інновацій у творах М.Стельмаха. **Матеріалом** нашого дослідження послужать відомі романи прозаїка «Хліб і сіль», «Дума про тебе», а також автобіографічні повісті «Щедрий вечір» та «Гуси-лебеді летять».

У сучасній лінгвістиці відомими дослідниками у галузі неології є В.М. Русанівський, В.А. Чабаненко, О.А. Стишов, Г.М. Вокальчук, Ж.В. Колоїз, Н.М. Сологуб, С.Я. Єрмоленко, Г.М. Сюта, В.В. Герман, Н.А. Адах та ін. В українській мовознавчій літературі поки що не знаходимо окремих досліджень, присвячених розгляду прикметників-інновацій у творах М.Стельмаха, тому вважаємо наше дослідження **актуальним**.

В авторському лексиконі М.Стельмаха оказіональні прикметники посідають друге місце за кількістю уживання після оказіональних іменників. Прикметники-інновації можна об'єднати у кілька лексико-семантичних груп. Прикметникові новотвори характеризують особу, предмет чи явище за різними ознаками:

1) зовнішній вигляд (портрет): *дебелясті Шаламаєнки, гарбузисте обличчя, банякувата голова, квасолисті зуби, барчастий дебеляк, литчасті ноженята, розлетисті брови, привісплене обличчя, бестіальні очі, прицюцькуватий корчкуватий Павло Шаламай, дзьобастий, ятаганисті щелепи, клешнясті вуси, козиркувата верхня губа (Тепер почервоніло і гарбузисте обличчя Хворостенка (Дума про тебе, с.92); Його банякувата голова, всаджена в коротку шию, чимось нагадувала ситу хижу птицю (Хліб і сіль, с.27);*

2) внутрішні (характерологічні) якості, властивості: *ледачкуватий, хамлуватий, заздренні жіночі язики, оборотистий, пройдошний (Правда, ледачуватий він, з ним заробиш не дуже (Хліб і сіль, с.266); – Який ти оборотистий, – посміхнувся Артемон (Дума про тебе, с.283); Але мені саме таких, пройдошних, і треба (Дума про тебе, с.294);*

3) розумові здібності: *безклепкий;*

4) одяг, деталі одягу: *ненаський одяг, ріжката каска, передпотопна бекеша (Старий оглянув його ненаський одяг: однострій з розпаланим орлом (Дума про тебе, с.314);*

5) предмети, об'єкти, предмети побуту тощо: *уважиста люлька, кисличані костури;*

6) абстрактні назви: *передвід їздівські справи*;

7) природу, її стан, явища природи тощо: *передсонячні смуги, закарлючиста дорога, шапкастий гриб* (Він, здається, черкає кінцями крил *передсонячні* смуги і підіймає вище досвітню завісу (Хліб і сіль, с.8); *Закарлючистою*, що вгризлась у нагорб, дорогою вони увійшли в *передранковий сон старого міста* (Дума про тебе, с.136);

8) рослинний світ: *розгіллясті* груші-глеки, *помервене стебло (розгіллясті* груші-глеки тримали свої срібні корони (Дума про тебе, с.59);

9) тваринний світ: *зобаті качки*.

Велику групу становлять складні інноваційні прикметники, які можна об'єднати в такі лексико-семантичні групи. Це, насамперед, ті, що характеризують особу, предмет чи явище за такими ознаками:

1) зовнішній вигляд (портрет): *грубовусий* батько, *шерхлогубі* Шаламаєнки, *глибокоокі* Васюти, *студеноокий, невнятноликий, довгощокий, дрібноносий* конвоїр, *довгощокий* десятицький, *вузькобородий* фурман, *тупоскуле, кавуноподібне* обличчя, *крутоплечий* Юрій Дзвонар, *серпастовусий, плескатолиций, тарілощока* бублейниця Стефа, *кратоподібний, важкотіла* жінка, *гніздоподібне* обличчя, *горшкоголовий* Омелян, *линялочубий* Гурій Хвіст (На його *тупоскулому, кавуноподібному* обличчі, як на воском залитій книзі, застигає пошана до своєї особи (Хліб і сіль, с.100-101); ...промовив *коротколиций і дрібноносий* конвоїр, зиркаючи то на діда, то на судовця (Хліб і сіль, с.460); ...здивування переходить на обличчя його *широкошиїх* братів-близнюків (Хліб і сіль, с.30); *Щелепастим, глибокооки*м Васютам це навіть подобалося (Дума про тебе, с.16); ...втікали б вони разом від *тяжкобрового* підцвинтарника і Омеляна (Дума про тебе, с.34); ...буркнуло якесь *невнятнолике* в передпотопній бекеші (Дума про тебе, с.50); – Але ж... береться жалем усе *гніздоподібне* обличчя завязаного мисливця (Хліб і сіль, с.408);

2) внутрішній стан, риси характеру: *щироzubий, каміннолиций* продавець, *гнучкоший, чорноязикий, привітноока* Наталка, *черствозубий, хмуроокий* шофер, *догідливо-лагідне* обличчя, *веселороте* дівчиство, *бестіально-хитрі* очі, *скрипливобровий* батько, *довіриливо-покірні* дівчата, *тихомрійні* панянки, *многотерпелива* Фросина, *весело-цікаві* очі дівчини, *радісно-здивоване* обличчя парубка, *недовіриливо-насторожені* очі, *скорботно-терплячі* очі, *весело-лихий* вид (– Це переказують оті *чорноязики, у яких* ти і досі не заробила чоботят? (Дума про тебе, с.97); *І от нема уже привітноокої*, з важкими косами Наталки (Хліб і сіль, с.315); – *Перепадало від черствозубих і закоханих у зведення* (Дума про тебе, с.161); ...стер із обличчя заклопотаність, і воно одразу стало *догідливо-лагідним, уважним* (Дума про тебе, с.174); ...послухався тоді *скрипливобрового* батька і не одружився (Дума про тебе, с.355); ...діловито запитав Роман і враз повернув до Плачинди *весело-лихий* вид (Хліб і сіль, с.29); В їхніх косих *розумно-сумовитих* очах мерехтів відблиск молодика (Хліб і сіль, с.435);

3) розумові здібності, талановитість: *малокебетний* Оверко, *розумноокий, дурноп'ятий, блякло-манірні* поети (...а *малокебетний* у слизькуватому кожусі Оверко почав жалкувати, що кудись поділись музики (Дума про тебе, с.57); ...щоб збирати ...гомін і відгомін справжньої поезії, від якої, мов од мужицької сорочки, відіурались *блякло-манірні* поети (Хліб і сіль, с.41);

4) одяг, деталі одягу: *решетоподібний* картуз, *гидомирні* штани, *домоділковий* одяг, *обоніжні* чоботища (незграбними *обоніжними*, пошитими на виріст чоботищами, у яких більше онуч, аніж ніг (Хліб і сіль, с.220); ...зараз на ньому метлялися *гидомирні* з двома ширінками штани (Дума про тебе, с.18); ...переводить погляд на свої чоботи з розбухлої сиріци, на грубий *домоділковий* одяг і мало не зітхає (Хліб і сіль, с.76);

5) соціальний стан: *голодраська* хижка, *селянсько-бідняцька* республіка;

6) характеризують групи людей, певні угруповання: *многоцінне товариство*, *воскогорова* дітвора, *перчистий*, *веселочубий* рід, *розукуни* діти (Із хат...вибігала роззута *воскогорова* дітвора і, оббиваючи сніг почервонілими пальчиками, видряпувалась на тини, щоб не так швидко дубіли ноги (Хліб і сіль, с.36); ...він не помічав трапезувати добросердечному і *многоцінному* товариству (Хліб і сіль, с.344);

7) предмети, об'єкти тощо: *староветхі* книги, *срібно-золочена* оправка, *тупоморді* гармати (Тінь від розп'яття лягає на розкішне, в *срібно-золоченій* оправі, євангеліє (Хліб і сіль, с.275-276);

8) зовнішні характеристики неістот (предметів побуту, їжу тощо): *мертвотно-сизий* самогон, *жовтолосе* бильце, *божественно-королівська* страва (...читав, що з солов'їних язичків виходить *божественно-королівська* страва (Хліб і сіль, с.505);

9) явища природи, її стан: *срібнозернистий* перелив снігів, *димчасто-рожеві* хмари, *сріблясто-зеленуваті* глибини літньої ночі (Над ним неясно, наче марево, повисли пагорби *димчасто-рожевих* хмар (Хліб і сіль, с.239); Навколо, до самого неба, коливався, мінився *срібнозернистий*, з голубою прозеленню перелив улежаних снігів (Хліб і сіль, с.156);

10) рослинний світ: *червонокора* вишня, *вікодавній* ліс, *середньолітні* осокири, *легкокоса* грядка моркви, *волохатоокий* жовтець, *лискучолистий* барвінок (Дорога ускочила в озера червоного і *червонокитого* проса, облетяла *вікодавні* ліси (Дума про тебе, с.150); біля нього [хліба] кілька стеблин *лискучолистого* барвінку (Хліб і сіль, с.388);

11) тваринний світ: *веселоокий* птах, *вітрогонні* коні (...*вітрогонні* коні, граючи срібними карбованцями, понесли його в район (Дума про тебе, с.117);

12) абстрактні назви, вжиті в переносному (метафоричному) значенні: *бентежно-задумний* чар кохання, *благодуюшно-нетерплячий* настрої очікування, *ласкаво-услеслива* догідність, *привабливо-таємничі* світи історії і мелодій, *нервово-обурений* плач, *здивовано-насмішкуватий* голос, *винувато-радісна* посмішка, *кроволобне* яничарство, *тихошелесна* північ, *злобно-похмурі* погляди, *ідіотсько-сентиментальна* звичка (а вчорі озиваються пташиними крилами, дівочими голосами і *бентежно-задумним* чаром кохання (Дума про тебе, с.96); ...але не той помер, кого спіткала смерть, а той, хто несе свою душу на торг чи поклін, – поволі, схвилювано поринає в *привабливо-таємничі* світи історії і мелодій (Хліб і сіль, с.41); І хоч він зневажає і ненавидить це мародерське *кроволобне* яничарство, цих дрібних виконавців (Дума про тебе, с.312); – Від Софочки! – скрикує дружина, за *ідіотсько-сентиментальною* звичкою притискає конверт до повних грудей (Хліб і сіль, с.294).

13) колір, забарвлення: *знітючо-сірий*, *біло-рожево-блакитний* день, *холодно-сірий*, *холодно-блакитнавий*, *землисто-зелений* «опель», *ніжно-смагляве* обличчя, *жирно-золотиста* фарба, *світло-жолудеві* зіниці (Були вони (очі) схожі на безліч кришок льоду, що не знали, якими їм треба стати: *холодно-сірими* чи *холодно-блакитнавшими*

(Дума про тебе, с.154); ...переводить погляд на лампадку, яка найяскравіше вихоплює з темні образів **жирно-золотисту фарбу** (Хліб і сіль, с.275); **зіниці в усіх близнят світло-жолудеві**, розцяцьковані по краях темними краплинками, мов денця жолудів (Хліб і сіль, с.30).

14) одоративні та смакові властивості: **відволожено-кисла** глина і **цвіль**, **гіркувато-сумовитий** повів осичини, **тепло-гіркуватий** солод церкви, **приторно-пахучі** покої (... після передвесняного дня, нестерпно запахла комірчина **відволожено-кислою** глиною і **цвілью** (Хліб і сіль, с.236); **Міцніше** запахло **двогтем**, але цей владний дух чорної **крові** лісу не міг заглушити **гіркувато-сумовитого** і ніжного повіву осичини (Хліб і сіль, с.264); ... від неї, як і завжди, пахне сумішшю дорогих духів і **тепло-гіркуватим** солодом церкви (Хліб і сіль, с.291).

В авторському прикметниковому словотворенні М.Стельмаха продуктивними виступають суфіксальний спосіб та складання. Найчастіше прості прикметники-інновації утворені від власне українських загальноновживаних слів (**гарбузистий** – **гарбуз**, **шапкастий** – **шапка**). Продуктивними є суфікси -ист(ий), -аст(ий) / -яст(ий), -уват(ий):

дебелястий ← **дебелій**, **квасолистий** ← **квасоля**, **банякуватий** ← **баняк**, **литчастий** ← **литка**.

Невелику групу складають оказіональні прикметники, утворені префіксально-суфіксальним способом, наприклад: **безклепкий** ← **клепка**, **передпотопний** ← **потоп**, **передві́д'здівський** ← **від'їзд** та ін.

Найбільш продуктивним способом творення індивідуально-авторських складних прикметників є основоскладання, наприклад: **радісно-здивований**, **блякло-манірний**, **привабливо-таємничий**, **соромливо-радісний**, **злобно-похмурий**, **приторно-пахучий**, **грубувато-красивий**, **смутно-вологий**, **винувато-радісний**, **догідливо-лагідний** та ін. Як правило, такі неологізми утворені від двох твірних прикметникових основ. Часто ці неологізми містять емоційно-експресивний або оцінний потенціал, оскільки нерідко характеризують душевний стан, настрій персонажа (**винувато-радісна посмішка**, **благодушно-нетерплячий настрій**, **розумно-сумовиті очі**, **нервово-обурений плач**, **веселюхний вид**). Експресивність новотворів посилюється за рахунок їхньої метафоричності, яку можна вважати їхньою не менш важливою функцією [2: 77].

Авторські прикметники-композиції з колірною семантикою також утворені способом основоскладання. Крім двох компонентів, такі прикметники можуть поєднувати і три компоненти (**біло-рожево-блакитний день**). Особливістю авторського кольоровживання є поєднання в одну кольороназву двох твірних прикметникових основ, одна з яких містить емоційно-експресивний заряд, наприклад: **гнітючо-сірий**, **ніжно-смагляє обличчя**, **холодно-блакитनावий**. Аналогічно і в одоративних назвах та на позначення смакових властивостей: **гіркувато-сумовитий повів осичини**, **тепло-гіркуватий**, **приторно-пахучий**.

При творенні інноваційних прикметників композитного типу продуктивними є і змішані способи творення складних слів:

1) складання із суфіксацією:

многоцінний ← **много ціни**, **обоніжний** ← **обі ноги**, **тихамрійний** ← **тихо мріяти**, **малокебетний** ← **мало кебети**, **середньолітній** ← **середні літа**, **кроволюбний** ← **кров любити**;

2) складання з нульовою суфіксацією:

дрібноносий ← дрібний ніс, *довгощокий* ← довгі щоки, *щироозубий* ← щирі зуби, *привітноока* ← привітні очі, *чорноязикий* ← чорний язик, *розумноокий* ← розумні очі.

Як правило, такі композити утворені від словосполучення іменника з прикметником і нерідко характеризують портрет чи внутрішній стан персонажа;

3) складання із префіксацією і суфіксацією:

досьогочасний ← до сього часу.

Улюбленим Стельмаховим засобом характеротворення є уживання композитів, одним із компонентів яких виступають іменники *очі* (*глибокоокий, студеноокий, хмуроокий, теплоокий, доброокий, рухливоокий, волохатоокий* (Дума про тебе); *дикоокий, жагучоокий, красивоокий, лихоокий, неспокійноокий, привітноокий, хитроокий, холодноокий, циганоокий* (Хліб і сіль); *лице* (*плескатолиций, каміннолиций, невнятнолиций, коротколиций*); *язик* (*чорноязикий, слизькоязикий*) тощо.

Часто при описі портрету М.Стельмах уживає прикметники із т.зв. суфіксоїдами та префіксоїдами на зразок: *горшкоподібні щоки, гніздоподібне обличчя, кавуноподібне обличчя, кротоподібний, решетоподібний; напіваскетичні* уявлення.

У своїх творах письменник нерідко сам мотивує значення того чи іншого новоутворення, наприклад: *«Перед кабінетом голови непокоївся довгов'язий каміннолиций продавець Анань Шпитько, живими на його виду були тільки пожмакані калитки повік, що захоували мідяки очей. Ананя люди звали то гешефтьярем, то слизькоязиким, бо язик і мозок його завжди безпомилково повертали туди, звідки віяв вітер»* (Дума про тебе, с.59); *біля тих довірливо-покірних дівчат, які зразу виходять заміж з веління батьків чи з побоювання, що, може, потім кращого не буде* (Хліб і сіль, с.572); *Невже це могла сказати його многотерпелива Фросина, якій він, певне, зав'язав світ* (Хліб і сіль, с.170).

У портретних характеристиках М.Стельмах уживає прикметникові неолексеми поряд з іншими означеннями, наприклад, у романі «Хліб і сіль»: *...промовив коротколиций і дрібноносий конвоір* (с.460), *...на його тупоскулому, кавуноподібному обличчі* (с.100), *циганкуватий крутоплечий* Юрій Дзвонар (с.31), *на ледь-ледь довгастому ніжно-смаглявому і досі красивому обличчі Марії* (с.313), *рівно став перед нею, високий, красивий, жагучоокий* (с.541), *вузьколиций, линиялочубий* Гурій Хвіст (с.339).

Багато інноваційних прикметників утворено від назв тварин та рослин: *гарбузистий, квасолистий, шаповусий, дзьобастиий, жовтолозий, кисличаний, клешнястий, світло-жолудевий*.

Цікавим та оригінальним є авторське творення прикметників від власних назв на зразок: *сіранодебержераківський ніс, рокфеллерівський скарб*. Незвичними є й новоутворення *ненаский одяг* у значенні «не наш, не місцевий, незвичний».

Розмаїтий корпус індивідуально-авторських прикметників у творах М.Стельмаха засвідчує майстерність, оригінальність письменницького ідіостилу, багатство індивідуально-образного мислення. Авторські неологізми М.Стельмаха є вагомим джерелом поповнення та збагачення національної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І.Р., Городенська К.Г. Теоретична морфологія української мови / І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
2. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект / Р.Ю. Намитокова. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 156 с.
3. Наш Михайло Стельмах: Літературно-критичні статті, етюди, есе / М.П. Стельмах. – К.: Рад. письменник, 1982. – 367 с.
4. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
5. Стельмах М.П. Твори: В 7-и т. – Т.5. / М.П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1983. – 383 с.
6. Стельмах М.П. Хліб і сіль / М.П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1975. – 671 с.

УДК 81'373.612.2

Карташова А.В.
(Томск, Россия)

ELEMENT METAPHORS AS THE MEANS OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE REPRESENTATION

У статті розглядається механізм метафоризації із залученням концепту ВОДА у якості структури джерела; на прикладі текстів з альтернативної енергетики встановлюється лексичний інвентар і функції концептуальної метафори AN ENTITY IS WATER / НЕЧТО – ЭТО ВОДА в російській та англійській мовах, а також виявляються моделі осмислення наукових феноменів в термінах метаформи первостихії, характерні для російської і англійської наукової традиції.

Ключові слова: *пізнання, концепт, криптоклас, структура джерела, структура мети, структурна метафора, онтологічна метафора.*

В данной статье рассматривается механизм метафоризации с вовлечением концепта ВОДА в качестве структуры источника; на примере текстов по альтернативной энергетике устанавливается лексический инвентарь и функции концептуальной метафоры AN ENTITY IS WATER / НЕЧТО – ЭТО ВОДА в русском и английском языке, а также выявляются модели осмысления научных феноменов в терминах метафоры первостихии, присущие русской и английской научной традиции.

Ключевые слова: *познание, концепт, криптокласс, структура источника, структура цели, структурная метафора, онтологическая метафора.*

The article studies the mechanism of metaphorization involving concept WATER as the source structure; the analysis of the alternative energy empirical material texts demonstrates the lexical representations and functions of conceptual metaphor AN ENTITY IS WATER / НЕЧТО – ЭТО ВОДА in the Russian and English languages as well as outlines the models of

© Карташова А.В., 2012